

СІНІЦЬКИЙ А. Ц.
(Житомирський національний
агроекологічний університет)

ПИЛИП ОРЛИК – ФУНДАТОР УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНИЦЬКОЇ ІДЕЇ

Місію Мазепи у завоюванні для України волі і незалежності, правда, тільки на еміграції, продовжив генеральний писар Пилип Орлик (1672-1742 рр.), якого після смерті Мазепи козацька рада у Бендерах 5 квітня 1710 р. обирає гетьманом.

Постать гетьмана П.Орлика займає особливе місце серед поборників української національної державницької ідеї. Насамперед тому, що він є творцем однієї з перших в Європі державних конституцій під назвою «Конституція прав і свобод Запорізького Війська» («*Pacta ef Constitutiones Segm Sibertatumge Exercitus Laporoviensis*»), яка значно модернізувала зміст

української національної ідеї, бо була кроком козацтва «до повної демократизації життя... була висловом перед цілим світом політичної зрілості козацької держави і її військової організації» [1, с. 17].

Ця «Конституція» була першим документом української державотворчої історії, в якому було гармонійно поєднано інтереси гетьманату, старшини як провідної верстви України та Запоріжжя як військової сили, відображено права і вольності українського народу.

Разом з тим, вона, за словами відомого українського історика Б. Д. Крупницького, чи не вперше «поставила українську проблему в європейських масштабах». Він же зазначає, що «безперечно, Орлик був видатним українським державником. На його прапорі була виткана незалежна й соборна Україна... Його енергійна, вперта та невтомна праця не могли залишитися без наслідків. Вона зберегла нам традиції, створила певні зв'язки з Європою. Ці традиції, хоч і запорошені порохом минулого, знову виходять наперед і дають ще раз нагоду вдумливому українцеві задуматися над долею своєї батьківщини» [2, с. 73-74].

Конституція своїм змістом випереджала час. Вона ставала реальною моделлю вільної, незалежної держави, яка повинна була ґрунтуватися на природному праві на свободу і самовизначення.

Цей документ складався з 16 статей, які передбачали встановлення національного суверенітету і визначення кордонів Української держави, забезпечення демократичних прав людини, визнання непорушності трьох складових чинників правового суспільства, а саме – єдність і взаємодія законодавчої (виборна Генеральна Рада, що мала скликатися тричі на рік), виконавчої (гетьман, обмежений законом у своїх діях, генеральна старшина і обрані представники від кожного полку: «самодержавіє гетьманському уряду неприлично») і судова

влада – підзвітна і контрольована! Такими в «Конституції» визначалися принципи побудови майбутньої української держави, яка перед тим повинна бути відторгнутою від Росії з допомогою шведського народу.

Перша стаття визначала виняткові права православ'я на Україні, «щоб була утверджена вічно єдина віра православна східного сповідання...» [3].

У другій та третій статтях «Конституції» визначалися кордони України з Річчю Посполитою і царською Росією, відзначалася необхідність «відновлення давнього з Кримською державою братерства, військової колегіації та підтвердження постійної приязні», [3] що було особливо актуальним.

На гетьмана як керівника держави покладалося зобов'язання «чинити всіляку поміч Запорозькому Низовому війську», тому що автори добре розуміли, наскільки важливим було його існування.

Особливо важливого значення статтями документу надавалося визначенню політичного устрою української держави, правам, якими наділялись урядовці, зокрема, гетьман і старшина. Відзначався негативний вплив самодержавної влади, яка узаконила право «Так хочу, так повеліваю!», що в принципі не було властиве гетьманському врядуванню і яке категорично відкидалося ним.

А щоб запобігти самодержавним устремлінням в майбутньому планувалось утворення генеральної Ради, яка стала б формою політичного представницького керівництва. Членами Генеральної Ради повинні були бути генеральна старшина, полковники з кожного полку. Крім цього до неї мали входити представники з кожного полку – генеральні радники – «по одній значній, старовинній, добророзумній та заслуженій особі, вибраній за гетьманською згодою». З цими представниками гетьман та його заступники мають радитися «про цілість Вітчизни, про її загальне добро і про всякі публічні діла, нічого без їхнього дозволу і поради не

зачинаючи приватною своєю владою, не встановлювати і до завершення не приводити».

Було встановлено, що «Кожен рік призначається три Генеральні Ради (на Різдво Христове, Воскресіння Христове і Покрову Пресвятої Богородиці)». У цих радах мали брати участь не лише вищеназвані члени, але й послы Запорозького Низового війська. Передбачалось, що у термінових важливих ситуаціях гетьман «матиме силу та волю за порадою генеральної старшини такі діла управляти й відправляти своєю гетьманською повагою». Письмова кореспонденція гетьмана з іноземними державами повинна вестися з відьма генеральної старшини. У випадку негативних вчинків гетьмана супроти прав та вольностей військових, члени Ради «матимуть силу вільними голосами чи то приватно, чи публічно на Раді його вельможності виказати і заявити про порушення прав та вольностей вітчизняних», на що гетьман не міг «вражатися і чинити помсти, а дбати такі недодали оправити» [3].

Встановлювався порядок взаємної поваги та пошанування прав між гетьманом та членами всієї Ради. Для здійснення судочинства утворювався Військовий Генеральний суд.

Встановлювався суворий розподіл між військовим скарбом, прибутком і сумами, які були в особистому розпорядженні гетьмана.

Однак гетьману надавалося право нагляду за діяльністю адміністрації, за тим, щоб запобігти можливості призначення на «уряди» за підкуп, щоб «людям військовим та посполитим зайві не чинилися утяжіння, наклади пригнічення та здирства», щоб «полковники, сотники, отамани не прихияляли козаків і посполитих до панщини» [3].

Значної уваги «Конституція» надавала соціальному захисту козацьких сімей і їх дітей. «Конституція» не оминула й економічних і фінансових справ держави.

Окремо були підтверджені права та привілеї столичного міста

Києва та інші українські «города з магістратами своїми». Особливо важливим стало те, що вперше за період козацької доби в історії України цим документом Києву повертався столичний статус, чим було підкреслено факт спадкоємництва держави минулих київсько-руських часів.

В цілому законодавчий акт, підготовлений П. Орликом, проголошував конституційну державу (в формі авторитарної демократії).

Він визнавав права й обов'язки всіх станів України і чи не вперше надавав такої уваги становищу міщан, посполитих та козаків. Мабуть, мав певну рацію відомий дослідник діяльності П. Орлика Б. Крупницький, який писав, що на місце самовладних тенденцій Мазепи мала прийти ближча співпраця із військом Запорізьким та посполитими. Завдяки цим чинникам «Конституція» П. Орлика стала одним із визначних політичних документів в історії європейської демократії. В цьому й полягає її непересічне значення [4, с. 21].

Однак, цей законодавчий акт так і не зміг бути запровадженим в життя повною мірою «через недостатню кількість сил і ґрунту» у гетьмана П. Орлика. Хоча залишається фактом те, що «Конституція» не лишилася лише пам'яткою суспільно-політичної думки України, а протягом 1710-1714 рр. була нормативним документом на Правобережній Україні.

Вона також відіграла велику роль і в діяльності Орлика як правова основа при укладенні міжнародних договорів про допомогу у війні з Росією. Сам Орлик, проживаючи за кордоном, принаймні 30 років тримав українську справу в Європі в активному стані.

-
1. Нудьга Г. Республіка козаків / Г. Нудьга. – Львів, 1991. – 118 с.
 2. Крупницький Б. Д. Гетьман Пилип Орлик 1672-1742 / Б. Д. Крупницький. – К.: Дніпро, 1991. – 78 с.
 3. Угода та Конституція Пилипа Орлика // Літературна Україна. – 1990. – № 28. – 12 липня.